

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการพัฒนา ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

The Participatory Action Research Project: Strategic Development for the Mobilization of Community Enterprise in Nakhon Ratchasima Province

สุวรรณา เตชะธีระปรีดา (Suwanna Tachateerapreda)¹

สุรัตน์ หงษ์ไทย (Surat Hongthai)²

ชิตชนก ปรีชานันท์ (Chidchanok Preechanan)³

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาและพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จาก 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอของจังหวัดนครราชสีมา แบบมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้อง 2) เพื่อติดตามและประเมินผลการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในระยะเริ่มต้นจาก วิสาหกิจชุมชน 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอของจังหวัดนครราชสีมา 3) เพื่อจัดการความรู้การวิจัยร่วมกับโครงการวิจัยและแผนงานวิจัย ในการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน โดยการขับเคลื่อนภารกิจแบบบูรณาการประชากร ได้แก่ บุคลากรวิสาหกิจชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง บุคลากรมหาวิทยาลัยที่เป็นอาจารย์ นักวิจัยและนักศึกษา

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.): ความเห็นในรายงานผลการวิจัยเป็นของผู้วิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป

¹ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

² คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

³ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

ดำเนินการวิจัยโดยการทำความเข้าใจและสื่อสารเบื้องต้น กำหนดแผนการขับเคลื่อน ยุทธศาสตร์เครือข่าย ติดตามและประเมินผลโครงการ เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพและ ปริมาณ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการจำแนกชนิดข้อมูล และเปรียบเทียบ เหตุการณ์และการวิเคราะห์สรุปอุปนัย การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้สถิติ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า มีการก่อตั้ง “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เพื่อการเรียนรู้จังหวัดนครราชสีมา” เป้าหมายเน้นการเรียนรู้ร่วมกันในการดำเนินธุรกิจ ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยจิตสำนึกร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ผ่านการเรียนรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดก่อตั้งเครือข่าย วิสาหกิจชุมชน โดยที่ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายเป็นการเริ่มต้นที่ต้องมี การพัฒนาอย่างจริงจังอีกระยะหนึ่ง

คำสำคัญ: วิสาหกิจชุมชน, เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน, การพัฒนากลยุทธ์, การขับเคลื่อนเครือข่าย วิสาหกิจชุมชน

Abstract

This study aimed to investigate and develop the strategies for mobilizing community enterprises from 32 community enterprise groups in 16 districts in Nakhon Ratchasima province, employing participation from related sectors, and to integrate the research on the community enterprise development with the development of the mission integration mobilization of Nakhon Ratchasima Rajabhat University. The target group included the group of officials involved in many research and operational activities in many sectors such as personnel in the community enterprises and related parties, university staff, instructors, researchers, and students who took part in the research. The main research procedures were: communicating with related sectors for general understanding; developing mobilizing plan for the network's strategies; and monitoring and evaluating the project. Qualitative data were analyzed using content analysis, data classification, event comparison, and analytic induction. Quantitative data were analyzed

using arithmetic mean, and standard deviation. The results showed that the goal for establishing “the Community Enterprise Network for Learning, Nakhon Ratchasima” was the joint-learning on business operation based on the sufficiency economic philosophy. Joining the network was on the voluntary basis to improve their community enterprise through various learning activities. There was an election of the network founder boards with potential to initiate the network leading activities for the mobilization of the sufficiency economic philosophy. The mobility strategies were only the initiation which needed some time to be more mature.

Keywords: Community Enterprise, Community Enterprise Network, Strategic Development, Mobilization of Community Enterprise Network

บทนำ

วิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของภาครัฐ ในการแก้ปัญหาภาพรวมของประเทศ เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนเป็นการประกอบการเพื่อการจัดการทุนของชุมชน และเพื่อการพึ่งตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน เป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง อันจะทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ และพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนให้มีความเข้มแข็งพร้อมสำหรับการแข่งขันทางการค้าในอนาคต (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2550, หน้า 1) ซึ่งต้องมีกลยุทธ์ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่สอดคล้องเหมาะสม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน (สุกัญญา อธิปอนันต์ และคณะ, 2550, หน้า 3) แนวทางพัฒนากลุ่มหรือวิสาหกิจชุมชนที่มีประสิทธิภาพแนวทางหนึ่ง คือการส่งเสริมให้มีการรวมวิสาหกิจชุมชนเป็นกลุ่มหรือเป็นเครือข่ายอย่างชัดเจนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม ซึ่งมีการส่งเสริมรูปแบบการจัดการบนสมรรถนะของกลุ่ม โดยเน้นกระบวนการพัฒนาจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้มีการจัดการที่ดี ตลอดจนการพัฒนาสถานะผู้นำและการมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (สุกัญญา ดวงอุปมา, 2557) โดยที่กลุ่มอาชีพต่าง ๆ และสมาชิกเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการมานานแล้ว โดยมีการเชื่อมโยง

ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเครือข่าย และการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว ซึ่งไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้การสนับสนุนและส่งเสริมอย่างจริงจัง มหาวิทยาลัยในฐานะที่เป็นสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นยังไม่มีการศึกษา เพื่อส่งเสริมและพัฒนาในกลุ่มอาชีพ และเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่อย่างจริงจัง (ชวลิต สันถนะโกมล และคณะ, 2548) การสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของกลุ่มเครือข่ายธุรกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสนับสนุนและส่งเสริม ตั้งแต่ความเข้มแข็งภายในกลุ่มด้านความสามารถของผู้นำกลุ่ม ความสามัคคีและการมีส่วนร่วมของสมาชิกภายในกลุ่มและให้มีความเข้มแข็ง เพื่อการเอื้อประโยชน์สำหรับเครือข่ายทางธุรกิจ (เนภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย, ธรารฐ ภูพันธ์เอก และ สุรีย์ฉาย สุกันธรัตน์, 2555) โดยที่การนำเรื่องของกลุ่มและเครือข่ายมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา จะให้ความสำคัญกับการจัดการด้านการผลิต ความเชื่อ วัฒนธรรมและจิตสำนึก รักชุมชนของตนเองเป็นสำคัญ (สิริวรรณ ฉลุตศรี, 2554) จึงนำมาสู่การจัดทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา โดยมหาวิทยาลัยเป็นผู้ประสานงานกลาง ในการร่วมกันขับเคลื่อนบนฐานความสอดคล้องกับเป้าหมาย ภารกิจและศักยภาพของภาคส่วนการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้าร่วมกัน เกิดการสร้างความร่วมมือในระดับระหว่างกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในลักษณะของการเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันด้วยจิตวิญญาณแบบเดียวกัน มีความเอื้ออาทรและการเสริมพลังเพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม จากผลของการโยงใยความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มจะเป็นกลไกเสริมอีกประการหนึ่งที่จะนำพาการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนทั้งระบบไปสู่การตอบสนองเป้าหมายของการพัฒนาประเทศได้อย่างเหมาะสม การพัฒนาสู่การเริ่มปฏิบัติการด้วยแนวคิดการพัฒนาด้วยยุทธศาสตร์ที่เป็นการออกแบบการดำเนินงานเชิงระบบที่เป็นที่ยอมรับกันทั่ว จะเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินการไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ ทั้งยังจะเป็นการเริ่มขับเคลื่อนขบวนการวิสาหกิจชุมชนสู่ความมั่นคงอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา จาก วิสาหกิจชุมชน จาก 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอของจังหวัด นครราชสีมา แบบมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้อง
  2. เพื่อติดตามและประเมินผลการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่าย วิสาหกิจชุมชนในระยะเริ่มต้นจาก วิสาหกิจชุมชน จาก 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอ ของจังหวัดนครราชสีมา
  3. เพื่อจัดการความรู้การวิจัยร่วมกับโครงการวิจัย และแผนงานวิจัยในการ ดำเนินงานวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน โดยการขับเคลื่อนภารกิจแบบบูรณาการ
- ### การทบทวนวรรณกรรม

ความรู้พื้นฐานประกอบการวิจัย วิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และยุทธศาสตร์และการขับเคลื่อนที่ได้ประมวลสาระสำคัญ จากการศึกษาทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้เป็นความรู้สำหรับเป็น พื้นฐานในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อน เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ดังต่อไปนี้

1. วิสาหกิจชุมชนและเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน เป็นธุรกิจรูปแบบหนึ่งที่ประกอบการโดยชุมชนเป็นเจ้าของ บัณฑิตการผลิตทั้งด้านการผลิต การค้า และการเงิน และต้องให้บัณฑิตการผลิตนี้ ให้เกิดดอกออกผล ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ด้านเศรษฐกิจ คือ การสร้างรายได้ และอาชีพ ด้านสังคม คือ การยึดโยงร้อยรัดความเป็นครอบครัว และชุมชน ให้ร่วมคิดร่วมรับผิดชอบ แบ่งทุกข์ แบ่งสุข ซึ่งกันและกัน โดนผ่านกระบวนการ การประกอบธุรกิจของชุมชน วิสาหกิจชุมชนจึงเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ในการสร้างรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมให้เข้มแข็ง เพื่อจะให้ระบบเศรษฐกิจ และสังคมส่วนอื่น ๆ ได้ต่อยอดบนฐานที่เข้มแข็ง (ถณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล, 2545, หน้า33-34) เมื่อองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายองค์กรชุมชนพัฒนา กิจกรรมแล้ว จะมีการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ทำให้เกิด "ระบบวิสาหกิจ ชุมชน" ซึ่งมีเป้าหมาย คือ สนับสนุนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิสาหกิจชุมชนของชุมชน

โดยชุมชนเพื่อชุมชน แก่จุดอ่อน เสริมจุดแข็งให้ชุมชน ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และทุนทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน สร้างกระบวนการเรียนรู้และระบบการพัฒนา เพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนที่ครอบคลุมการจัดการทุกด้าน พัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่มีอิสระ พึ่งตนเองได้ มีระบบการจัดการที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน และพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนที่กระจายการพัฒนาไปสู่ทุกส่วนของชุมชน ไม่ใช่ระบบที่ให้ออกกับผู้ที่เหนือกว่าทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมือง (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2544) การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน มีการดำเนินการจากระดับเล็กและพัฒนาต่อเนื่องไปได้ 4 ระดับ ดังนี้

1. ระดับครอบครัว เป็นการแปรรูปเพื่อการอุปโภคบริโภคของตนเองในครัวเรือนเป็นหลัก เพื่อลดรายจ่ายที่จะต้องซื้อภายนอก ทำให้สามารถออมทุนได้
2. ระดับชุมชน ผลผลิตที่เหลือใช้สามารถขยายตัวไปสู่เพื่อนบ้านผู้ผลิตเอง ไม่ได้เกิดการซื้อขายกันเองในชุมชนในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันเอง เงินจึงไม่ไหลออกไปจากชุมชน
3. ระดับเครือข่าย ผลผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเองบางอย่าง ไม่สามารถดำเนินการได้โดยลำพังชุมชนเดียว หลายชุมชนจึงต้องร่วมมือกันดำเนินการเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของทุกชุมชน หรือผลผลิตบางอย่างหลายชุมชนเหลือใช้ จึงนำมาร่วมกันผลิตเพิ่มมูลค่า และแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายชุมชนอื่นที่ไม่สามารถผลิตได้เอง เป็นการพึ่งพากันเองระดับเครือข่ายที่มีความแตกต่างหลากหลายทางทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญา
4. ระดับนอกชุมชนและเครือข่าย เป็นการใช้ทรัพยากรหรือผลผลิตที่มีมากเกินความต้องการของชุมชนและเครือข่าย เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ต่อเนื่อง เพิ่มมูลค่าตอบสนองการตลาดนอกชุมชนและเครือข่าย

การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนทั้ง 4 ระดับ มีความเป็นรูปธรรมภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 โดยกำหนดให้กรมส่งเสริมการเกษตรเป็นแกนกลางในการดำเนินการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน โดยกรมส่งเสริมการเกษตรมีหน้าที่เป็นผู้ให้การรับรองสถานภาพของวิสาหกิจชุมชนและเครือข่าย และเป็นสำนักงานเลขานุการ คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2544)

เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ ทั้งระดับตัวบุคคลและระดับกลุ่ม หรือองค์กรที่เป็นแนวคิดของการใช้ประโยชน์ จากศักยภาพของผู้เข้าร่วมให้เกิดพลังการแก้ปัญหา หรือการพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าเดิม มีแนวคิดที่สำคัญโดยสรุป คือ เป็นการเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กร ที่สมัครใจที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบ โครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื้อชาติ เชื้ออาหารซึ่งกันและกัน มีการรับรู้มุมมองที่เหมือนกัน มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน มีความสนใจหรือผลประโยชน์ร่วมกัน มีส่วนร่วมของสมาชิก ทุกคนในเครือข่าย มีการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยน ทำให้มีการติดต่อสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกัน ด้วยความสมัครใจ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์, 2555) เพื่อ การเสริมสร้างความสามารถในการแข่งขันของกลุ่มเครือข่าย องค์กรประกอบหลักที่มารวมกลุ่มกันนอกจากจะเป็นไปตามกฎหมายแล้ว คือ คณะบุคคลที่รวมตัวกัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดทำกิจการอย่างหนึ่งอย่างใด เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงาน ของวิสาหกิจชุมชนในเครือข่าย อาจจะมีภาคีเครือข่ายจากนอกวิสาหกิจชุมชน มาร่วมด้วย เช่น ภาคเอกชน มีบทบาทในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยการประกอบ กิจการผลิต การค้า และการบริการ ภาครัฐ มีบทบาทที่สำคัญในการกำหนดกติกา ที่จะก่อให้เกิดบรรยากาศที่เหมาะสมต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สถาบัน การศึกษา มีบทบาทในการเสริมสร้างองค์ความรู้ให้กับประชาชนในทุกระดับ และสมาคมธุรกิจการค้า มีบทบาทในการประสานความร่วมมือทั้งภายในและ ต่างสมาคม ให้ข้อมูลข่าวสารที่สำคัญในการประกอบธุรกิจ (เกรียงไกร กระจ่างยุทธ, 2555, หน้า 32; พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548, หน้า 320-321) ประโยชน์ในด้านการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ได้แก่ ช่วยเพิ่มความสามารถ ในการคิดค้นนวัตกรรมที่เกิดจากการเชื่อมโยงแนวความคิดและการทำงานร่วมกับ สถาบันต่าง ๆ ส่งเสริมให้เกิดธุรกิจใหม่อันเป็นผลมาจากการเรียนรู้ และพัฒนา ของกิจการต่าง ๆ ในเครือข่าย ทำให้เกิดการต่อยอดไปสู่ธุรกิจใหม่ ๆ ทำให้มีความ ได้เปรียบในเชิงแข่งขัน (สถาบันคีนันแห่งเอเชีย, 2549, หน้า 6)

2. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นหนึ่งในแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตที่ยึดหลักความพอเหมาะพอดี มีเหตุมีผลและความไม่ประมาท เพื่อเป็นแนวทางการแก้ไขให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งมีผลให้คนไทยดำเนินชีวิตบนทางสายกลาง รู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักประมาณตน และดำรงชีวิตอย่างรู้จักคิด อยู่ ใช้ กินอย่างพอเพียง

2.1 ความหมายและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่ได้เป็นเจ้าของซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้ตามฐานะอัตภาพ และไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพเสรีภาพ ไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใด นั่นคือ การหันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิต (ปนัดดา พงษ์นภาพิไล, 2543, หน้า 68) ด้วยความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ คือ สำหรับทุกคนทุกครอบครัว จิตใจ สิ่งแวดล้อม ชุมชนเข้มแข็ง ปัญญาพอเพียง วัฒนธรรม และความมั่นคง เกิดความสมดุล คือ ความเป็นปกติ และยั่งยืน เชื่อมโยงทุกเรื่องเข้ามาด้วยกัน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม (ประเวศ วะสี, 2544, หน้า 111-113) ลักษณะสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย การดำเนินไปในทางสายกลาง มีความพอดีพอเหมาะ ความพอดีพอเหมาะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาเป็นพลวัต สามารถใช้กับการปฏิบัติในทุกระดับ ตั้งแต่ปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับประเทศชาติ โดยมีนัยยะที่สะท้อนถึงมิติของการยกระดับไปสู่ความเจริญภายใต้พลวัตทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอนไม่ใช่หมายถึงการหยุดนิ่งล้าหลังในขณะที่โลกกำลังพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ ถ้าหากสามารถสร้างเหตุได้อย่างเหมาะสมถูกต้อง ผลแห่งความเจริญออกงามก็จะเกิดตามมาในสัดส่วนที่สัมพันธ์พอดี อาศัยความรู้และคุณธรรมอย่างรอบคอบ ระมัดระวัง และเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจให้มีสำนึกในคุณธรรม และรองรับกระแสโลกาภิวัตน์

ทำหน้าที่ช่วยสร้างรากฐานที่แข็งแรง เพื่อให้เป็นหลักยึดที่มั่นคงเมื่อต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, 2549)

2.2 วัตถุประสงค์ เศรษฐกิจพอเพียงมีวัตถุประสงค์ให้มนุษย์รู้จักการพึ่งพาตนเองให้มากที่สุด รู้จักความพอเพียง รู้จักการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ คือ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, 2548) ส่วนองค์ประกอบ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วยคุณสมบัติและเงื่อนไขที่เรียกว่า 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ดังนี้ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, 2548) 1. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่มีไม่น้อยหรือมากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ พอมีพอกิน ปลูกพืชสวนครัวไว้กินเองบ้าง ปลูกไม้ผลไว้ 2-3 ต้น พอที่จะมีไว้กินเองในครัวเรือน เหลือจึงขายไป 2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ เราต้องรู้จักพอ รู้จักประมาณตน ไม่ใคร่อยาก ใครมีเช่นผู้อื่น 3. การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมพร้อมต่อการรับผลกระทบ และการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต กล่าวได้ว่ามีการจัดระบบชีวิตที่ดี ระบบสังคม ระบบเศรษฐกิจที่ดี โดยมีการดำเนินโครงการและกิจกรรมที่มีความเชื่อมโยงกัน เป็นวิถีการดำรงชีวิตในแง่ของวิถีการประกอบอาชีพ จุดเน้นของเศรษฐกิจพอเพียง จะอยู่ที่การมีภูมิคุ้มกัน จะช่วยให้กิจการสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่เสี่ยง (อภิชัย พันธเสน, 2549, หน้า 18) ทั้งนี้คุณลักษณะ ทั้ง 3 ประการจะต้องปฏิบัติภายใต้เงื่อนไข 2 ประการ ได้แก่ ความรู้และคุณธรรม หรือเรียกว่า หลักการ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข

3. ยุทธศาสตร์และการขับเคลื่อน “ยุทธศาสตร์” หรือ “กลยุทธ์” หมายถึง การมุ่งเน้น หรือทุ่มเททรัพยากร ไปในเรื่องใดแล้วสามารถนำพาหมู่คณะไปสู่ความสำเร็จหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (บุญเกียรติ ชิวตระกูลกิจ, 2547, หน้า 1) จึงเป็นวิธีการดำเนินงานเพื่อบรรลุภารกิจหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ขององค์การ (สมยศ นาวิการ, 2545, หน้า 3) เป็นชุดของทางเลือกระยะยาวเกี่ยวกับเป้าประสงค์

เชิงปฏิบัติการและนโยบายรวมทั้งแผนปฏิบัติการ (วัฒนา วงศ์เกียรติรัตน์, 2546, หน้า 18) ทำให้องค์กรทุกระดับจะต้องมีการกำหนดยุทธศาสตร์การปฏิบัติการเพื่อเอาชนะคู่แข่งขึ้น การกำหนดวิสัยทัศน์พันธกิจ และแผนยุทธศาสตร์เป็นการร่วมกันกำหนดว่าโครงสร้างองค์การช่วงหนึ่งควรเป็นอย่างไรโครงสร้างที่ดีจะต้องต้องก่อหนุนให้การดำเนินยุทธศาสตร์ให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบุคลากรงบประมาณ และเวลาน้อยที่สุด

การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ คือ การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ด้วยการนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติเป็นกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ที่มีความเป็นนามธรรมไปสู่ความเป็นรูปธรรม เป็นกระบวนการที่บุคลากรทุกคนในองค์กรจะต้องมีส่วนร่วมในการนำไปสู่ความสำเร็จเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารเชิงกลยุทธ์เป็นกระบวนการที่มีโอกาสเกิดความล้มเหลวสูงสุด ประกอบไปด้วย การเปิดช่องว่างที่เป็นอุปสรรคในการนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติ การสร้างความรับรู้ มุ่งมั่น และพันธะผูกพันต่อกลยุทธ์ให้เกิดแก่บุคลากรทุกระดับ และการแปลงแผนกลยุทธ์ไปสู่แผนปฏิบัติงาน เป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในการบริหารเชิงกลยุทธ์ ซึ่งต้องอาศัยเครื่องมือทางการบริหารหลายอย่าง เช่น การวิเคราะห์ช่องว่างทางกลยุทธ์ด้วยแนวคิดของแมคคินซี (McKinsey's 7S Framework) การสร้างการรับรู้กลยุทธ์ด้วยแผนที่กลยุทธ์ (Strategy Map), การสร้างความมุ่งมั่นและพันธะผูกพันต่อกลยุทธ์ด้วยรูปแบบของสมรรถนะ (Competency Model) และการแปลงความเป็นนามธรรมของกลยุทธ์ไปสู่ความเป็นรูปแบบด้วย Balanced Scorecard ความสำเร็จในการนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ ประกอบไปด้วย การเปิดช่องว่างทางกลยุทธ์ การพัฒนาสมรรถนะของบุคลากรให้สอดคล้องกับกลยุทธ์ การสร้างความมุ่งมั่น และพันธะผูกพันต่อกลยุทธ์ ซึ่งมีปัจจัยที่สำคัญที่ประกอบด้วยบทบาทของผู้นำองค์กร การกำหนดนโยบายและมาตรการสนับสนุน การสร้างแรงจูงใจ และวัฒนธรรมองค์กรที่สอดคล้องกับกลยุทธ์ (เกริกยศ ชลายนเดชะ, 2557)

วิธีการวิจัย

ประชากรเป้าหมาย คือ กลุ่มบุคคลากรที่มีส่วนร่วมกับการดำเนินการวิจัย และปฏิบัติการในวาระกิจกรรมต่าง ๆ จากหลายภาคส่วน ได้กำหนดให้เป็นประชากรที่ใช้ในการสุ่มตัวอย่างในการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ และบุคคลเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

1. บุคลากรของวิสาหกิจชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บุคลากรของวิสาหกิจชุมชน คือ บุคคลที่มีสถานะเป็นกรรมการหรือผู้แทนของแต่ละวิสาหกิจชุมชนเป้าหมาย ทั้ง 32 กลุ่มที่กำหนดไว้จากการคัดเลือกและยินดีร่วมดำเนินกิจกรรม จากความเห็นพ้องร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเอง สำนักงานเกษตรจังหวัดนครราชสีมา และคณะนักวิจัย ประกอบด้วย กรรมการหรือผู้แทนวิสาหกิจชุมชนของแต่ละแห่ง จำนวน 3 คนต่อวิสาหกิจชุมชน รวม 96 คน บุคลากรกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินการวิจัยระดับภาพรวมของการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และผู้นำวิสาหกิจชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกจากวิสาหกิจชุมชนทั้งหมด จำนวน 9 คนจาก 9 วิสาหกิจชุมชนที่เป็นคณะกรรมการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่จะส่งเสริมให้จัดตั้งและดำเนินการตามการวิจัยนี้

บุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองท้องถิ่น ผู้นำชุมชน จำนวน 2 คนต่อแต่ละวิสาหกิจชุมชน รวม 64 คน และผู้แทนหน่วยงานภาคีพัฒนา ได้แก่ สำนักงานเกษตรจังหวัด เกษตรอำเภอ และพัฒนากร จำนวน 20 คน

2. บุคลากรของมหาวิทยาลัย

บุคลากรของมหาวิทยาลัย คือ บุคคลที่มีสถานะเป็นอาจารย์ นักวิจัยและนักศึกษาที่ร่วมกิจกรรมการวิจัย การบริการวิชาการ และการจัดการเรียนการสอนตามแผนงานวิจัย ประกอบด้วย คณาจารย์นักวิจัยที่เข้าร่วมโครงการตามคำสั่งคณะวิทยาการจัดการ จำนวน 30 คน และนักศึกษาหลักสูตรการจัดการที่ร่วมกิจกรรมบูรณาการเรียนการสอนกับการจัดการความรู้ การวิจัย และการบริการวิชาการแก่ท้องถิ่น จำนวน 200 คน

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ได้นำความรู้จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นฐานคิดที่นักวิจัยนำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดของโครงการวิจัย ดังแสดงในแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล การสร้างและการตรวจสอบคุณภาพ

การดำเนินการวิจัยได้กำหนดให้มีการเลือกเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ด้วยการมีส่วนร่วมของนักวิจัยกับกรรมกรวิสาหกิจชุมชน และภาคีพัฒนา ในการกำหนดประเด็นหลักของปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายและการขับเคลื่อน แนวทางการจัดกิจกรรมและเก็บข้อมูลในแต่ละกิจกรรม ตลอดจนวิธีการและความร่วมมือในการเก็บข้อมูล การตรวจสอบทานความถูกต้องของข้อมูลกับภาคส่วนหรือปัจจัยอื่นดังนี้

1. เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถามเพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมการประเมินความประโยชน์ที่เกิดขึ้นของกลุ่มเป้าหมาย และความเหมาะสมของระบบบริหารจัดการงานวิจัยที่ออกแบบ

2. เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบวิเคราะห์ศักยภาพวิสาหกิจชุมชนและเครือข่าย แบบประเมินการพัฒนายุทธศาสตร์ แบบประเมินผลการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์แบบมีส่วนร่วม แบบบันทึกการประชุมกลุ่ม โดยการศึกษาในพื้นที่วิสาหกิจชุมชน การจัดประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละภาคีการพัฒนาและภาพรวมของตัวแทนภาคี การพัฒนาจากทุกภาคส่วน และการจัดกิจกรรมประชุมเตรียมความพร้อม และสรุปบทเรียนของคณะนักวิจัยในช่วงก่อนดำเนินงาน (Before Action Review- BAR.) ระหว่างการดำเนินงาน (During Action Review- DAR.) และหลังการดำเนินงาน (After Action Review-AAR.) ใช้เก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายตามแต่ละกิจกรรมการวิจัยที่เน้นการจัดการความรู้

การวิเคราะห์ข้อมูล แผนงานวิจัยนี้ใช้ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ทั้งที่เป็นข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ดังนี้

1. ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยค่าสถิติพื้นฐานเป็นค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน กำหนดช่วงความกว้างของอันตรภาคชั้นเป็น 5 ช่วงเพื่อแปลความหมาย ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 4.21- 5.00 หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดอยู่ในระดับมากที่สุด

ค่าเฉลี่ย 3.41- 4.20 หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดอยู่ในระดับมาก

ค่าเฉลี่ย 2.61- 3.40 หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดอยู่ในระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 1.81 - 2.60 หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดอยู่ในระดับน้อย

ค่าเฉลี่ย 1.00 - 1.80 หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดอยู่ในระดับน้อยที่สุด

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามลักษณะหลักของข้อมูลที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์ด้านเนื้อหา โดยใช้กับข้อมูลที่เกิดขึ้นมาค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบเหตุการณ์ ใช้กับข้อมูลที่เป็นองค์ประกอบของปัจจัยต่าง ๆ ในด้านการประกอบการและการบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน การวิเคราะห์สรุปอุปนิสัยใช้กับการตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือปรากฏการณ์ที่มองเห็นที่เกิดขึ้นมา การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจะดำเนินไปตลอดช่วงเวลาของกิจกรรมการวิจัย จึงจะมีกระบวนการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าทั้งด้านข้อมูล จากการตรวจสอบข้อมูลชุดเดียวกันจากแหล่งต่าง ๆ กัน เช่น เวลา บุคคล หรือสถานที่ ในประเด็นความเหมือนหรือความคงเส้นคงวา ด้านผู้วิจัย เพื่อตรวจสอบความเหมาะสม และความเที่ยงตรงในการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สามารถนำมาเปรียบเทียบผลค่าตอบซึ่งกันและกัน

ผลการวิจัย

ผลการสำรวจความเห็นต่อผลการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามโครงการวิจัยในการติดตามและประเมินผลการวิจัย การพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ได้มีการใช้การสำรวจความคิดเห็นของภาคีพัฒนาทุกภาคส่วนให้เห็นภาพเชิงบูรณาการที่มีกิจกรรมต่าง ๆ และการพัฒนาเครือข่ายหลอมรวมอยู่ด้วยกัน ได้ผลการประเมิน ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการประเมินความเห็นเชิงปริมาณที่มีต่อระดับของประโยชน์ที่เกิดแก่
วิสาหกิจชุมชนจากการร่วมกระบวนการและกิจกรรมศึกษาและพัฒนา
วิสาหกิจชุมชน

กระบวนการและกิจกรรมศึกษา และพัฒนาวิสาหกิจชุมชน	Mean	SD.	ความหมาย
1. การประสานงานของนักศึกษาและอาจารย์ ในการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูล	3.89	0.811	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
2. การสร้างการมีส่วนร่วมในการศึกษาข้อมูล วิสาหกิจชุมชนกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง	3.76	0.731	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
3. การวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางการแก้ไข ให้กับวิสาหกิจชุมชน	3.67	0.692	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
4. การพัฒนาหรือแก้ปัญหาให้กับวิสาหกิจ ชุมชน	3.66	0.753	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
5. การเรียนรู้จากการร่วมกันสรุปปัญหาและ แนวทางการพัฒนา	4.09	0.517	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
6. การเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับการประกอบการ เชิงธุรกิจ	4.11	0.547	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
7. การเรียนรู้เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	4.27	0.596	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมากที่สุด
8. ประสบการณ์การทดลองจัดกิจกรรม ออกร้านที่มหาวิทยาลัยสนับสนุน	4.37	0.559	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมากที่สุด
9. การนำผลการศึกษาไปใช้ขอความสนับสนุน จากภาคส่วนที่ให้การส่งเสริม	4.09	0.604	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก
10. แนวทางการขอใช้บริการวิชาการที่วิสาหกิจ ชุมชนจะขอรับจากมหาวิทยาลัย	4.05	0.589	ประโยชน์ที่เกิดมีระดับมาก

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่าในมุมมองของทุกภาคส่วน เห็นว่าการดำเนิน
กิจกรรมแบบบูรณาการที่มีการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจ
ชุมชนเป็นส่วนหนึ่ง ได้สร้างประโยชน์ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในระดับมาก

ซึ่งสามารถจัดกลุ่มได้ในระดับมากด้วยกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่ได้ดำเนินการร่วมกับนักวิจัยและภาคีพัฒนา โดยการเรียงลำดับได้เป็น 3 ลำดับแรก คือ ประโยชน์จากประสบการณ์การทดลองจัดกิจกรรมออกร้านที่มหาวิทยาลัยสลับสับเปลี่ยน การเรียนรู้เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับการประกอบการเชิงธุรกิจ

1. สรุปผลศึกษาและพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมาจาก วิสาหกิจชุมชน จาก 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอของจังหวัดนครราชสีมา แบบมีส่วนร่วมของภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้อง

1.1 การศึกษาและพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ผลที่เกิดขึ้น คือ มีการก่อตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อการเรียนรู้จังหวัดนครราชสีมา” เป็นรูปแบบการสร้างเสริมความเข้มแข็งและพัฒนาที่ต่อเนื่องอย่างยั่งยืน เป็นการหนุนเสริมระหว่างกันกับพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 ที่มีเจตนารมณ์ในการให้การสนับสนุน เพื่อเป็นการร่วมมือช่วยเหลือ สร้างความเข้มแข็งกันในวงการวิสาหกิจชุมชน และเป็นส่วนประสานงานที่มีพลังในการเชื่อมโยงการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเน้นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้วิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมาของวิสาหกิจชุมชน 32 แห่ง จาก 16 อำเภอของ 32 อำเภอในจังหวัดนครราชสีมา กิจกรรมที่สำคัญคือ การร่วมกันก่อตั้งและขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เป็นศูนย์กลางประสานงานขยายผลการเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ในระดับต่อไป ส่งผลให้วิสาหกิจชุมชนและหน่วยงานภาคีพัฒนาบรรลุผลลัพธ์การพัฒนาของแต่ละภาคส่วน คือ วิสาหกิจชุมชนและภาคีการพัฒนา มีศูนย์กลางประสานงานด้านการจัดบริการความรู้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีแหล่งเรียนรู้ต้นแบบสำหรับศึกษา ดูงาน และเป็นพี่เลี้ยงการดำเนินกิจการของวิสาหกิจชุมชนต่อไป โดยในระยะแรกของเครือข่าย วิสาหกิจกลุ่มเป้าหมายอยู่ในการสนับสนุนของสำนักงานเกษตรจังหวัดนครราชสีมา และมีสมาชิกเสริม คือ ภาคีพัฒนาที่ร่วมในกิจกรรมการประชุม และภาคีพัฒนาอื่นตามโอกาสต่อ ๆ ไป จึงไม่ต้องจดทะเบียนเป็นเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายที่มีข้อจำกัดเรื่องสมาชิกภาพ แต่จะมีการพัฒนาเป็นเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่จดทะเบียนเมื่อมีความพร้อม ความเข้มแข็งเพียงพอที่จะดำเนินการตามเงื่อนไข

ทางกฎหมายได้ “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อการเรียนรู้จังหวัดนครราชสีมา” มีเป้าหมายที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในแบบอย่างการดำเนินธุรกิจตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก จึงไม่ต้องมีกิจกรรมทางธุรกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ การดำเนินงานเครือข่าย ในระยะเริ่มดำเนินการจะมีมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมาโดยนักวิจัย เป็นผู้ให้ความสนับสนุนด้านการประสานงาน การประชุม และการทำกิจกรรมร่วมกัน ร่วมกับการประสานงานตามภารกิจการกำกับดูแลวิสาหกิจชุมชนตามกฎหมายของสำนักงานเกษตรจังหวัดนครราชสีมา การเข้าร่วมเครือข่ายจะเป็นเรื่องของความสมัครใจ มีความเป็นอิสระของแต่ละวิสาหกิจชุมชน เป็นการร่วมกันด้วยจิตสำนึก ร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนผ่านการเรียนรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดก่อตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน มอบหมายให้คณะกรรมการนักวิจัยและภาคีพัฒนา ร่วมกันดำเนินการประชุมและพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ สำหรับการขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

1.2. การออกแบบการบริหารจัดการและการพัฒนายุทธศาสตร์เครือข่าย ประกอบด้วย กิจกรรมและผลการวิจัย ดังนี้

1.2.1 การประเมินศักยภาพและออกแบบองค์ประกอบหลักของการบริหารจัดการเครือข่าย คือ ในระยะแรกเครือข่ายจะมีภาคีพัฒนาร่วมสนับสนุนประสานงาน อำนวยความสะดวก และสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมที่เครือข่ายวางแผนและพัฒนายุทธศาสตร์ได้ ปัจจัยส่วนตัวของคณะกรรมการอยู่ในระดับที่ช่วยหนุนเสริมการขับเคลื่อนเครือข่ายได้ ทั้งจากการเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนที่เข้มแข็งในระดับหนึ่ง การเป็นผู้นำและมีจิตอาสาในการประสานงานเชิงเครือข่ายในรูปแบบอื่น ๆ โดยต้องมีแนวทางพึ่งตนเอง ที่มีภาคีพัฒนามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง มีการออกแบบเป็นพื้นฐานแบบง่าย ๆ เป็นการบริหารจัดการเครือข่าย ที่มีคณะกรรมการจัดโครงสร้างการบริหารจัดการ ข้อตกลง ยุทธศาสตร์ และแผนดำเนินการดำเนินงาน และการติดตามและประเมินผล ใช้สำหรับการขับเคลื่อนตามแผนยุทธศาสตร์ และแผนงานของโครงการวิจัย

1.2.2 ผลการวิจัยการพัฒนายุทธศาสตร์เครือข่าย ได้ผลเป็นเนื้อหาตามองค์ประกอบของการดำเนินการเชิงยุทธศาสตร์ ดังนี้

ศักยภาพเครือข่าย ประกอบด้วย จุดแข็ง คือ กรรมการมีศักยภาพ การขับเคลื่อนเครือข่ายดี จุดอ่อน คือ การเริ่มก่อตั้งยังขาดความรู้ ประสบการณ์ และทักษะเฉพาะตามบริบทของกลุ่มเครือข่ายใหม่ โอกาส คือ ได้รับการหนุนเสริมจากภาคีพัฒนา อุปสรรค คือ มีการรับรู้ เข้าใจ และการเข้าร่วมของวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ ยังมีในระดับต่ำ

ปรัชญา “เชื่อมั่น ร่วมมือ ช่วยเหลือ แบ่งปัน แลกเปลี่ยน เรียนรู้ บริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

วิสัยทัศน์ “เป็นผู้นำเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อการเรียนรู้ การบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

พันธกิจ “ประสานงานสมาชิกวิสาหกิจชุมชนเพื่อการร่วมมือกัน ในด้านการเรียนรู้การบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หนุนเสริมการจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขันอย่างมั่นคงและยั่งยืน”

กลยุทธ์ “การสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วยความสมัครใจ ให้โอกาส ร่วมแรงร่วมใจ เอื้ออาทร เพื่อเป็นรากฐานของการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขันอย่างมั่นคงและยั่งยืน ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

เป้าหมาย “เสริมสร้างความสัมพันธ์สมาชิกเครือข่าย ด้วยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งและขีดความสามารถในการประกอบการยกระดับบทบาทของเครือข่ายสู่การเป็นเครือข่ายเรียนรู้วิสาหกิจชุมชนเพื่อขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”

1.3 การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์มีกิจกรรมหลัก คือ การประชุมคณะกรรมการเครือข่ายเป็นประจำ ต่อเนื่อง เพื่อบริหารจัดการเครือข่ายและสรุปบทเรียนเป็นความรู้ เพื่อการพัฒนา โดยมีกิจกรรมนำร่อง ได้แก่ การจัดทำชุดความรู้การบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชนต้นแบบ การจัดทำชุดการนำเสนอการออกฐานเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน การขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้กับกลุ่มนำร่อง ด้วยการจัดการศึกษาฐาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และอบรมการประกอบการวิสาหกิจชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปพร้อม ๆ กัน

2. สรุปผลการติดตามและประเมินผลการพัฒนาอุตสาหกรรม การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในระยะเริ่มต้น จากวิสาหกิจชุมชน จาก 32 กลุ่ม ใน 16 อำเภอ ของจังหวัดนครราชสีมา

2.1 การพัฒนาอุตสาหกรรมการขับเคลื่อนเครือข่าย สรุปผลที่เกิดขึ้นได้ว่าเป็นเพียงการเริ่มต้นที่ต้องมีการพัฒนาอย่างจริงจัง ต่อเนื่องอีกระยะหนึ่ง โดยที่สามารถตอบสนองการดำเนินภารกิจของทุกภาคส่วนได้ แต่ยังมีข้อจำกัดของการมีเงินทุนสนับสนุนและเวลาของคณะกรรมการ และการเรียนรู้ในลักษณะนี้ยังไม่น่าจะมีพลังเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงแนวคิด วิถีปฏิบัติของสมาชิกและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ กิจกรรมการสร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจน่าจะเป็นพลังเสริมที่มีประสิทธิภาพต่อการเปลี่ยนแปลง

2.2 ผลการก่อตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

ผลผลิต -ชุดสรุปความรู้เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน สมาชิกและกรรมการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน แนวทางหลักในการจัดตั้งและดำเนินงานเครือข่าย

ผลลัพธ์ -เกิดความตื่นตัวของสมาชิกระดับวิสาหกิจชุมชน มีการวางแผนจัดกิจกรรมประชุมกรรมการเครือข่าย โดยมีนักวิจัยและสำนักงานเกษตรจังหวัดและองค์กรที่เกี่ยวข้องให้การหนุนเสริม

ผลกระทบ -เกิดเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนอีกรูปแบบหนึ่งที่สำนักงานเกษตรจังหวัดได้ใช้เป็นกลไกเพิ่มเติมในการประสานงานการกำกับและส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนของจังหวัด สมาชิกวิสาหกิจชุมชนและกรรมการเครือข่ายมีการสื่อสารการเคลื่อนไหวกิจกรรมแบบเครือข่าย คือ มีการแบ่งปัน แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างวิสาหกิจชุมชน การแจ้งข่าวการออกร้านหรือแหล่งค้าขายสำหรับวิสาหกิจชุมชนเพิ่มเติม ที่มีกรรมการเครือข่ายแต่ละคนขับเคลื่อนตามบทบาทที่สอดคล้อง โดยเน้นการให้มีการเรียนรู้

2.3 การวิเคราะห์ผลการศึกษาริบทเชิงศักยภาพการบริหารจัดการเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน และการบริหารจัดการเครือข่าย

ผลผลิต -ข้อมูลศักยภาพเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนสำหรับเตรียมจัดทำเป็นเอกสารประกอบการขอจดทะเบียนตามความพร้อมในอนาคต ประกอบด้วย ข้อมูลสมาชิกและคณะกรรมการเครือข่าย ระบบบริหารจัดการและแผนยุทธศาสตร์

ผลลัพธ์ - เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนมีแผนยุทธศาสตร์และแนวทางการขับเคลื่อนการบริหารจัดการเครือข่ายเบื้องต้นอย่างค่อนข้างเป็นทางการ สนับสนุนให้มีการหนุนเสริมได้อย่างชัดเจนของภาคีพัฒนา คณะกรรมการมีภารกิจที่ต้องขับเคลื่อนให้เครือข่ายดำเนินการต่อไปได้

ผลกระทบ - เครือข่ายที่เกิดขึ้นสนับสนุนให้การวิจัยตามแผนงานวิจัยสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยหนุนเสริมให้การบริหารจัดการงานวิจัยดำเนินไปได้พร้อมกับการบริการวิชาการและจัดการเรียนการสอนให้นักศึกษาร่วมเรียนรู้กับวิสาหกิจชุมชนได้อย่างครบถ้วน

2.4 การวิเคราะห์แนวทางเชิงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการ ประกอบด้วย
ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ กลยุทธ์ และเป้าหมาย

ผลผลิต - เกิดรูปธรรมขององค์ประกอบของแผนยุทธศาสตร์เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ที่มีสาระสำคัญของปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ กลยุทธ์และเป้าหมาย สำหรับเสนอให้สมาชิกและภาคีพัฒนาพิจารณาและรับรอง เพื่อให้คณะกรรมการนำไปใช้เป็นแนวทางการขับเคลื่อนเครือข่าย มีแผนกิจกรรมการประชุมประจำเดือน การจัดสร้างและถ่ายทอดความรู้ การจัดกิจกรรม ออกฐานในรูปแบบของเครือข่าย และการร่วมมือกับภาคีพัฒนาในการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ

ผลลัพธ์ - คณะกรรมการเครือข่าย นักวิจัย และสำนักงานเกษตรจังหวัด ที่เป็นภาคีพัฒนาหน่วยหลักตามโครงการวิจัย สามารถนำยุทธศาสตร์ไปดำเนินการและหนุนเสริมไปด้วยกัน และเริ่มเป็นการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ในการดำเนินงานเครือข่ายที่มียุทธศาสตร์เป็นเครื่องมือให้สมาชิกแต่ละวิสาหกิจชุมชนได้รับรู้และซึมซับแนวทางการดำเนินงานในลักษณะนี้ ที่ได้รับการยอมรับในความเป็นมาตรฐานและประสิทธิภาพของการดำเนินงานองค์กรที่เข้มแข็งในยุคปัจจุบัน มีกิจกรรมต้นแบบสำหรับดำเนินงานได้ทันที

ผลกระทบ - เกิดการเรียนรู้กระบวนการเชิงยุทธศาสตร์ในระดับกรรมการเครือข่ายโดยนักวิจัยเป็นผู้นำความรู้มาให้ร่วมกันประยุกต์ใช้ในระดับเครือข่าย ส่งผลให้เกิดความรู้ ประสบการณ์และทักษะการพัฒนากลยุทธ์ที่จะนำไปใช้ในระดับกลุ่มและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับวิสาหกิจชุมชนอื่น ๆ

2.5 การวิเคราะห์ผลการนำยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ ประกอบด้วย ผลการขับเคลื่อนในระยะก่อตั้งและดำเนินการตามแผน

ผลผลิต - มีสรุปผลการติดตามและประเมินผลที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของกรรมการเครือข่ายและภาคีพัฒนาหลัก เป็นผู้ร่วมประเมินและเรียนรู้ และให้สมาชิกหรือภาคีพัฒนาอื่นที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้ร่วมตามวาระต่าง ๆ ใช้เสนอให้สมาชิกได้รับทราบพร้อมเพิ่มเติมความคิดเห็นเพื่อการพัฒนาต่อ

ผลลัพธ์ - เกิดการสื่อสาร สร้างความรู้ ความเข้าใจ และร่วมกัน วิเคราะห์สถานการณ์และกำหนดแนวทางการพัฒนาในแต่ละกิจกรรม พร้อมทั้ง พิจารณาผลการบรรลุตามยุทธศาสตร์

ผลกระทบ - เกิดการเรียนรู้ จากประสบการณ์การได้ประโยชน์ที่ หลากหลาย จากการมีส่วนร่วมในการศึกษาตนเอง การสร้างข้อมูล การให้ ความเห็นและร่วมพิจารณากำหนดและรับรู้ผลที่เกิดจากการดำเนินงานเครือข่าย ในระยะเริ่มต้น ที่จะส่งผลต่อการเรียนรู้ที่จะให้ความเชื่อมั่นและเข้าร่วมเป็นเครือข่าย วิสาหกิจชุมชนที่จัดตั้ง

3. สรุปผลจัดการความรู้การวิจัยร่วมกับโครงการวิจัยและแผนงานวิจัย ในการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาวิสาหกิจชุมชน โดยการขับเคลื่อนภารกิจ แบบบูรณาการ

สรุปผลการดำเนินงานวิจัยไปตามกลไกการจัดการความรู้จากการปฏิบัติ การวิจัย เป็นการดำเนินกิจกรรมบูรณาการกับแผนงานวิจัยและโครงการย่อย ที่โครงการวิจัยนี้จะเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้รับข้อมูลในลักษณะหนุนเสริม เดิมเดิม ตรวจสอบระหว่างกัน ผลที่ได้จากกิจกรรมดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการจัดการความรู้การบูรณาการการวิจัยร่วมกับโครงการวิจัยและ แผนงานวิจัย

กิจกรรม	ผลที่เกิดขึ้น
1. การมีส่วนร่วมกำหนดเป้าหมายความรู้ในการออกแบบกิจกรรม	การกำหนดเป้าหมายร่วมเชิงบูรณาการที่หนุนเสริมการตอบสนองเป้าหมายย่อยได้ การสร้างค่านิยมร่วมและวิสัยทัศน์
2. การปฏิบัติการเพื่อการเรียนรู้	กิจกรรมการวิจัยและผลที่เป็นความรู้ในการวางแผนและดำเนินงานร่วมกัน การแบ่งปัน แลกเปลี่ยนและเสริมข้อมูลระหว่างกัน
3. การเสริมพลัง	กิจกรรมการวิจัยและผลที่เป็นความรู้ในการเสริมพลังด้วยการจัดสรรงบประมาณแบบมีส่วนร่วม การจูงใจ การเสริมศักยภาพนักวิจัยการทำงานเป็นทีม การกำกับดูแลระหว่างกันเองเพื่อบรรลุเป้าหมายย่อยร่วมกัน
4. การสรุปและถอดบทเรียน	กิจกรรมการวิจัยและผลเป็นความรู้ในเทคนิคการออกแบบเครื่องมือการสรุปและถอดบทเรียน เทคนิคการสร้างผลงานระดับภาพรวมที่จะแสดงคุณภาพระดับปัจเจก
5. การทดลองยกระดับความรู้	กิจกรรมการวิจัยและผลเป็นความรู้ในการให้ความสำคัญกับคุณค่าของนักวิจัยในโครงการและการให้เกียรติ เอื้ออาทรระหว่างนักวิจัยที่จะมีโอกาสชดเชยความรู้และทักษะระหว่างกันตลอดเวลา
6. การสร้างความรู้	กิจกรรมการวิจัยและผลเป็นความรู้ในการสร้างความรู้แบบง่าย ๆ ทั้งที่เป็นความรู้ที่ผลิตเป็นเอกสารและความรู้ฝังลึก
7. การใช้ประโยชน์	กิจกรรมการวิจัยและผลเป็นความรู้ในการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์นำไปสู่การทำให้ดำเนินการครบวงจรการจัดการความรู้ที่จะเกิดเป็นวงจรใหม่อีกระดับหนึ่งต่อไป

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะการวิจัย

1. การศึกษาและพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

การก่อตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อการเรียนรู้จังหวัดนครราชสีมา” ของวิสาหกิจชุมชน 32 แห่ง จาก 16 อำเภอของ 32 อำเภอในจังหวัดนครราชสีมา มีเป้าหมายที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในแบบอย่างการดำเนินธุรกิจตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก ไม่ต้องมีกิจกรรมทางธุรกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ การดำเนินงานเครือข่าย การเข้าร่วมเครือข่ายจะเป็นเรื่องของความสมัครใจ มีความเป็นอิสระของแต่ละวิสาหกิจชุมชน เป็นการร่วมกันด้วยจิตสำนึก ร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนผ่านการเรียนรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุดก่อตั้งเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ในระยะแรกเครือข่ายจะมีภาคีพัฒนาร่วมสนับสนุน ประสานงาน อำนวยความสะดวก และสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมที่เครือข่ายวางแผนและยุทธศาสตร์ได้ ปัจจัยส่วนตัวของคณะกรรมการอยู่ในระดับที่ช่วยหนุนเสริมการขับเคลื่อนเครือข่ายได้ ทั้งจากการเป็นผู้ประกอบการที่เข้มแข็งในระดับหนึ่ง การเป็นผู้นำและมีจิตอาสาในการประสานงานเชิงเครือข่ายในรูปแบบอื่น ๆ โดยต้องมีแนวทางพึ่งตนเอง มีคณะกรรมการ จัดโครงสร้างการบริหารจัดการ ข้อตกลง ยุทธศาสตร์และแผนดำเนินงาน การดำเนินงาน และการติดตามและประเมินผล ใช้สำหรับการขับเคลื่อนตามแผนยุทธศาสตร์และแผนงานของโครงการวิจัย ผลการศึกษาจึงสอดคล้องตามแนวคิดของการมีกลยุทธ์ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่สอดคล้องเหมาะสม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน (สุกัญญา อธิปอนันต์ และคณะ, 2550, หน้า 3 ; สุรัฎฐญา จุฑานิล, 2556) การพัฒนาที่หนุนเสริมในเชิงยกระดับและขยายผลได้เป็นอย่างดี คือ การสร้างเครือข่ายทั้งในและนอกวิสาหกิจชุมชนเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน ช่วยเหลือกัน และเป็นตลาดที่หลากหลายขึ้น (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2544) โดยการควรมุ่งเน้นการพัฒนากระบวนการข้อมูลวิสาหกิจชุมชน และเครือข่าย เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารและความรู้ระหว่างกัน และเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างวิสาหกิจชุมชนกับหน่วยงานสนับสนุนที่เกี่ยวข้อง และพัฒนาวิสาหกิจชุมชนต้นแบบในทุกจังหวัด (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2558, หน้า 17) ตอบสนองเจตนารมณ์ของการเป็นเครือข่าย

ได้ในลักษณะเป็นการเชื่อมโยงของกลุ่มคนหรือกลุ่มองค์กร ที่สัมพันธ์กัน ที่จะแลกเปลี่ยน ข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคน ในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกัน มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน มีความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกัน มีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย มีการเสริมสร้าง ซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยน (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์, 2555) จึงเป็นการยืนยันคำตอบของการนำคุณค่าของเครือข่าย มาใช้สนับสนุนการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนสู่ความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน และแพร่กระจาย สู่สังคมในวงกว้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยต้องมีแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์การบริหาร จัดการมาสนับสนุน มีองค์กรของวิสาหกิจชุมชนด้วยตนเองเป็นหลักแต่ต้องได้รับการ หนุนเสริมจากภาคีพัฒนาอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง ประกอบกับการนำปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงมาขับเคลื่อนในฐานะที่เป็นเป้าหมายการขับเคลื่อนปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเกิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากการน้อมนำ แนวคิดมาปฏิบัติได้เป็นผลสำเร็จ เป็นแบบอย่างแก่ชุมชนและสังคม (ไพฑูริย์ นิยมมา และคณะ, 2552)

2. การติดตามและประเมินผลการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อน เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

ผลการนำยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ มีผลการขับเคลื่อนในระยะก่อตั้งและ ดำเนินการตามแผนเกิดการสื่อสาร สร้างความรู้ ความเข้าใจ และร่วมกันวิเคราะห์ สถานการณ์และกำหนดแนวทางการพัฒนาในแต่ละกิจกรรม พร้อมทั้งพิจารณา ผลการบรรลุตามยุทธศาสตร์ และจากการสำรวจความเห็น ผลการสำรวจความเห็น ต่อผลการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนตามโครงการวิจัยและแผนงานวิจัย ภาคีพัฒนา เห็นว่าการดำเนินกิจกรรมแบบบูรณาการที่มีการพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อน เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่ง ได้สร้างประโยชน์ในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ในระดับมาก คือ ประโยชน์จากประสบการณ์การทดลองจัดกิจกรรมออกร้านที่ มหาวิทยาลัยสนับสนุน การเรียนรู้เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการเรียนรู้ เรื่องเกี่ยวกับการประกอบการเชิงธุรกิจ และการดำเนินกิจกรรมแบบบูรณาการที่มี การพัฒนายุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่ง ได้สร้าง ประโยชน์แก่ภาคีทุกภาคส่วนที่เข้าร่วมดำเนินงานในระดับมาก โดยเฉพาะในด้าน

การเรียนรู้การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนจากการวิจัยปฏิบัติการในสถานการณ์จริง แนวทางการขอรับบริการวิชาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นจากมหาวิทยาลัย และการพัฒนาทักษะการทำงานร่วมกันภายในกลุ่มหรือหน่วยงานและต่างหน่วยงาน ผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับงานวิจัยที่พบว่า เครือข่ายอาจเกิดขึ้นในลักษณะ ฟังหาหน่วยงานภายนอก แต่ผลให้กลุ่มขาดความคิดเป็นตนเอง และเครือข่ายที่เกิดจากการแก้ไขปัญหาด้วยการแสวงหาเครือข่ายเข้ามาสนับสนุน โดยมีกฎกติกาและเงื่อนไขของกลุ่มอย่างชัดเจนเน้นความเป็นระบบหน้าที่ที่ชัดเจนและมีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกชุมชนมากขึ้น และในการประยุกต์ใช้ องค์ความรู้และรูปแบบการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มอาชีพ เช่น การศึกษาดูงาน การนำเสนอแผนงาน โครงการ แผนธุรกิจ และการสัมมนา พบว่า ได้ก่อให้เกิดเวที ในการแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน และเกิดการพัฒนาค้นหามีความสามารถในการ วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลเชิงสารสนเทศและนำแนวคิดและแผนงานลงสู่การปฏิบัติ ได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาประสิทธิภาพด้านการจัดการ และการสร้างเครือข่าย กลุ่มอาชีพที่เน้นเชิงพาณิชย์ที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพมากขึ้น (บุญทวรรณ วิวงร, 2552) ภาครัฐจะต้องช่วยดูแล ให้คำปรึกษาอย่างต่อเนื่อง การกำหนดนโยบาย และวางแผนการดำเนินงานของเครือข่ายวิสาหกิจ จะต้องเกิดการประชุมร่วมกัน อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ทันต่อสถานการณ์ทางธุรกิจ และต้องเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกฝ่ายมีสิทธิแสดงความคิดเห็นได้อย่างเท่าเทียมกัน (เกรียงไกร กระจ่างยุทธ, 2555)

3. ผลการจัดการความรู้การบูรณาการการวิจัยร่วมกับโครงการวิจัย และแผนงานวิจัย

การนำกระบวนการวิจัยเพื่อการขับเคลื่อนเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการบูรณาการกับแผนงานวิจัย จะพิจารณาในแต่ละระดับของระบบ บริหารจัดการงานวิจัยที่กำหนดไว้ตามกรอบแนวคิดและผลการสรุปการออกแบบ ระบบที่อยู่ในการดำเนินงานของแผนงานวิจัย ใน 3 ระยะ คือ ต้นน้ำ กลางน้ำ และ ปลายน้ำ ซึ่งหมายถึง การบริหารจัดการให้งานวิจัยเป็นไปเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ด้วยการจัดการความรู้ในระบบ และกระบวนการบริหารจัดการงานวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนานักวิจัยให้มีศักยภาพในการดำเนินภารกิจแบบบูรณาการ

ทั้งการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่ชุมชนท้องถิ่น ตั้งแต่ การเตรียมความพร้อมนักวิจัย การดำเนินงานวิจัย และพัฒนาวิสาหกิจชุมชน และการติดตามและประเมินผลการวิจัย ทำให้ได้ผลทั้งการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจ ชุมชนและการสนับสนุนเป้าหมายของแผนงานวิจัย สามารถยืนยันความสามารถ ของกระบวนการจัดการความรู้ที่นำมาใช้กับการบริหารจัดการงานวิจัยเช่นเดียวกับการ ดำเนินภารกิจต่าง ๆ ที่มีผลมาแล้วในงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (สุรางค์รัตน์ พันแสง, 2550; บัญชา นิ้มประเสริฐ, จารุวรรณ พลอยดวงรัตน์ และปัญญาพนต์ ปัญญา, 2554; ชูติกาญจน์ ศรีวิบูลย์, 2554) โดยที่การบริหารจัดการงานวิจัยของสถาบัน อุดมศึกษา จะดำเนินการได้โดยพัฒนาและปรับปรุงระบบกระบวนการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม การพัฒนาระบบสนับสนุนที่เหมาะสมกับบริบท ประเมินผลจาก การบริหารจัดการในมิติต่าง ๆ (นาฏสุดา เขมณะสิริ, 2549) เน้นการบริหารจัดการ โดยหน่วยงานวิจัยของมหาวิทยาลัย บูรณาการกับการขอความร่วมมือในการเสนอ ผลงานวิจัยและทุนวิจัย โดยการพัฒนารูปแบบชุดโครงการวิจัยและเครือข่ายวิจัย (ระพีพรรณ สีหะวงษ์, 2554) การดำเนินการเพื่อให้ได้โครงการวิจัยที่เป็นปัญหา สำคัญของพื้นที่ ต้องดำเนินการพัฒนาโจทย์วิจัย หรือทิศทางการวิจัยเพื่อพัฒนา โดยภาคีต่าง ๆ มีส่วนร่วม และจัดกิจกรรมหนุนเสริมอย่างต่อเนื่องและเหมาะสม ต้องมีการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ประเด็น ความสามารถในการวางแผน การประสานงาน การจัดเวที/กิจกรรม และทักษะการสื่อสาร (เรขา อรัญวงศ์ และคณะ, 2550) ตัวชี้วัด คุณภาพการเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ ด้านการจัดการศึกษา เพื่อท้องถิ่น ด้านการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ด้านการบริการทางวิชาการแก่ท้องถิ่น ด้าน การปรับปรุง ถ่ายทอด และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อท้องถิ่น ด้านการทำนุบำรุงศิลปะ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการผลิตบัณฑิตและพัฒนาครู ด้านการบริหาร จัดการ และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น และ การตรวจสอบคุณภาพของตัวชี้วัดคุณภาพการเป็นสถาบันอุดมศึกษา เพื่อการพัฒนา ท้องถิ่นมีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์และมีคุณภาพตามเกณฑ์ (ชานาญ พวงทอง, 2554) การนำ และการควบคุม (สุภาพร พงศ์ภิญโญโอบาส, 2555) เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับภาพรวมในประเด็นการบริหารจัดการงานวิจัยตาม กลไกการจัดการความรู้ของโครงการวิจัยที่บูรณาการกับแผนงานวิจัยอย่างสอดคล้อง ต้องกัน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ข้อเสนอแนะการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

ควรพิจารณาถึงภารกิจพื้นฐานที่ต้องส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งของระบบและขบวนการวิสาหกิจชุมชน โดยเน้นที่การสร้างการเรียนรู้การบริหารจัดการเครือข่าย การประกอบการวิสาหกิจชุมชนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยควรมีการจัดตั้งเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการ และการหนุนเสริมของหน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวข้องกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน เป็นศูนย์กลางของการบูรณาการภารกิจ ทรัพยากร และความรู้ เพื่อขับเคลื่อนไปด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพ มีกลไกการหนุนเสริมเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้น ทั้งการส่งเสริมให้เกิดอย่างหลากหลาย การสนับสนุนงบประมาณเพื่อการเรียนรู้ การฝึกอบรม การศึกษาดูงานให้กับกรรมการเครือข่ายที่มีอยู่ และมียุทธศาสตร์ที่เหมาะสมติดตาม ประเมินผลและร่วมกันพัฒนาเครือข่ายได้ กลไกดังกล่าวควรจะมีงบประมาณที่เหมาะสมและมีระบบการขับเคลื่อนการใช้งบประมาณแบบบูรณาการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถใช้แบบแผนของการจัดการความรู้ไปใช้ในกระบวนการวิจัยต่าง ๆ ให้เกิดความรู้ในการทำวิจัยที่อยู่เบื้องหลังผลการวิจัย และอีกส่วนหนึ่ง คือ การนำความรู้ในการบริหารจัดการงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ต่อในการขับเคลื่อนภารกิจในลักษณะอื่นของมหาวิทยาลัย ทั้งในเชิงพื้นที่ เชิงประเด็น หรือเชิงยุทธศาสตร์

รายการอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2550). *กลยุทธ์การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง*. กรุงเทพมหานคร. กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2558). *ระบบสารสนเทศวิสาหกิจชุมชน*. สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. วันที่ค้นข้อมูล 10 สิงหาคม 2558, จาก http://smce.doae.go.th/smce1/report/report_smce_member.php
- กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์. (2555). *การพัฒนาเครือข่ายสู่ความยั่งยืน*. วันที่ค้นข้อมูล 10 มกราคม 2556, จาก <http://oppn.opp.go.th/research01.php>
- กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์. (2555). *การพัฒนาเครือข่ายสู่ความยั่งยืน*. วันที่ค้นข้อมูล 10 มกราคม 2556, จาก <http://oppn.opp.go.th/research01.php>
- เกริกยศ ชลาชนเดชะ. (2557). *การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ*. วันที่ค้นข้อมูล 10 สิงหาคม 2557, จาก <http://www.stou.ac.th/Schools/Shs/upload/การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ.pdf>
- เกรียงไกร กระจ่างยุทธ์. (2555). *ความร่วมมือของภาครัฐและภาคเอกชน เพื่อการบริหารเครือข่ายวิสาหกิจภาคการเกษตรของไทย*. คุษฎีนิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขารัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2548). *เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชวลิต สันถวะโกมล และคณะ. (2548). *รูปแบบเครือข่ายการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน ในเขตพื้นที่ภาคกลางตะวันตก จ.กาญจนบุรี*. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.
- ชัชวาลย์ ทัดศิวัช. (2549). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research-PAR): มิติใหม่ของรูปแบบวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนระดับท้องถิ่น*. วันที่ค้นข้อมูล 12 กุมภาพันธ์ 2551, จาก <http://www.polpacon7.ru.ac.th/download/article/การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.doc>

- ชำนาญ พวงทอง. (2554). *การพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพการเป็นสถาบันอุดมศึกษา เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (การประเมินการศึกษา) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ชุตติกาญจน์ ศรีวิบูลย์. (2554). *การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล. (2545). *วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก*. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส.
- นาฏสุดา เขมณะสิริ. (2549). *การเปรียบเทียบผลการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนเมือง: กรณีมหาวิทยาลัยจันทรเกษม*. มหาวิทยาลัยจันทรเกษม.
- นภาพรรณ พัฒนฉัตรชัย, ธรรธร ภูพันธ์เอก และ สุรีย์ฉาย สุกันธรัตน์. (2555). *ศักยภาพทางธุรกิจและการสร้างเครือข่ายทางธุรกิจของธุรกิจชุมชน*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- บัญชา นิ่มประเสริฐ, จารุวรรณ พลอยดวงรัตน์ และปัญญาพนต์ ปัญญา. (2554). *การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*. รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บุญเกียรติ ชิวตระกูลกิจ. (2547). *ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อเอาชนะความยากจน*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- บุญทวรรณ วิงวร. (2552). *กระบวนการสร้างและพัฒนาประสิทธิภาพเครือข่ายกลุ่มอาชีพ: กรณีศึกษาอำเภอแจ้ห่ม แม่ทะ แม่เมาะ และอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง*. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 2(2), 31-38.
- ปนัดดา พงศ์สภาพิไล. (2543). *การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรม: การเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม.
- ประเวศ วะสี. (2544). *เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

- ไพฑูริย์ นิยมมา และคณะ. (2552). การศึกษารูปแบบการบริหารจัดการเครือข่ายกองทุนสวัสดิการสงเคราะห์ระดับอำเภอกรณีศึกษาอำเภอรามัญใต้ จังหวัดศรีสะเกษ. รายงานการวิจัยสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 5 จังหวัดนครราชสีมา. พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 (18 มกราคม) ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 122 ตอนที่ 6ก, 319-327.
- ระพีพรรณ สี่ระวงษ์. (2554). รูปแบบการพัฒนางานวิจัยของบุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาการศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เรขา อธิวงค์ และคณะ (2550). การวิจัยและพัฒนาระบบบริหารจัดการงานวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชรเพื่อพัฒนาจังหวัดกำแพงเพชร. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- วัฒนา วงศ์เกียรติรัตน์. (2546). การวางแผนกลยุทธ์: ศิลปะการกำหนดแผนองค์กรสู่ความเป็นเลิศ. กรุงเทพฯ: สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.
- สถาบันคีนันแห่งเอเชีย. (2549). คู่มือการพัฒนาคลัสเตอร์ เพื่อยกระดับความสามารถในการแข่งขันของภาคการผลิตและบริการ. กรุงเทพฯ: อุดมรัตน์การพิมพ์และดีไซน์.
- สมยศ นาวิการ. (2545). การวางแผนแก๊จนโดยคนจน. ชลบุรี: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- สรัญญา จุฑานิล. (2556). การบริหารเครือข่ายของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนสำนักงานปฏิบัติการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะรัฐประศาสนศาสตร์, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สิริวรรณ ฉลุศรี. (2554). การสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุกัญญา ดวงอุปมา. (2557). แนวทางการพัฒนาศักยภาพการจัดการที่ดีของวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์. รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสานวิทยาเขตกาฬสินธุ์
- สุกัญญา อธิปอนันต์ และคณะ. (2550). กลยุทธ์การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง. รายงานวิจัยกรมส่งเสริมการเกษตร.

- สุนัย เศรษฐบุญสร้าง. (2549). *การเรียนรู้ร่วมกันแบบมีเข็มมุ่งสู่วิถีเศรษฐกิจพอเพียง*.
กรุงเทพฯ : ฟ้ายกย
- สุภาพร พงศ์ภิญโญโสภาส. (2555). *การพัฒนากลยุทธ์การบริหารงานวิจัยของ
มหาวิทยาลัยราชภัฏในกลุ่มภาคเหนือตอนล่าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญา
ดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชายุทธศาสตร์การบริหารและการพัฒนา, มหาวิทยาลัย
ราชภัฏกำแพงเพชร.*
- สุรางรัตน์ พันแสง. (2550). *การจัดการความรู้เพื่อสนับสนุนประเด็นยุทธศาสตร์ของ
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์. รายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.*
- เสรี พงศ์พิศ และคณะ. (2544). *วิสาหกิจชุมชน: แผนแม่บท แนวคิด แนวทาง
ตัวอย่างร่างพระราชบัญญัติ. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.*
- อภิชัย พันธเสน และคณะ. (2549). *สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.*